

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ՄԵՐ ՀՈԳԵՒՈՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ

«Յուշ լիցին քեզ աւուրքն յաւիտենից,
խնայարուք զամեն ազգաց յազգս. հարց
ցհարսն քո և պատմեսցին քեզ, և յծերս քո՝
և ասասցին քեզ»:

Երկ. որ. ԼԲ. 7.

Ա.

Չարգացման ենթակայ ամէն արարած իւր հայրե-
նիքն ունի, բայց, կենդանին իւր բնիկ աշխարհն ունի,
ուր աւելի ազատ աճել կարող է, քան մի ուրիշ երկրում:
Հասարակածի բոյսերը բեռւային գօտում աճել չեն կա-
րող, ինչպէս և սառուցեալ ովկիանոսի թռչուններն ու
կենդանիները շնչասպառ կլինեն Սահարայի ջերմ անա-
պատներում: Նախախնամութեան սահմանած մի օրէնք է
այս, որին ենթարկւում է և մարդը: Բայց մի մեծ տար-
բերութիւն կայ մարդու և միւս աճող արարածների մէջ.
մարդու կեանքը կենդանականի և հոգեւորի մի գումար
է, այսպէս էլ նորա հայրենիքի գաղափարը երկու երեսից
բաղկացած և միմեանց հետ սերտ կապուած մի ամբող-
ջութիւն:

Հայրենիքի գաղափարը յատուկ է նոյն իսկ ամենա-
հասարակ, կիսակիրթ ժողովրդին. բայց նորա գաղափարը
սահմանափակ է և թանձրացեալ. հայրենիք ասելով, նա
հասկանում է իւր ընտանեկան օջախը, հայրենի գիւղը,
հողն ու ջուրը, նախնեաց գերեզմաններն ու սրբու-
թիւնները:

Սակայն քաղաքակրթութեան զարգացման աստիճան-
ների համեմատ հետզհետէ ընդարձակւում և տարբեր

քովանդակութիւն է ստանում՝ ազգերի մէջ և հայրենիքի գաղափարը։ Ազգայնութեան տարրերն են ընդհանրապէս արեան, հայրենի երկրի, լեզուի, պատմութեան, սովորութիւնների և պետական կազմակերպութեան միութիւնները։ Բայց սոցանից արտաքին երևոյթները չեն այնքան կարևորը, որքան հոգևոր կեանքի և քաղաքակրթութեան գիտակցական միութիւնը։ Այս տարրերից իւրաքանչիւրը իւր նշանակութիւնն ունի ժողովրդի բնական զարգացման համար, բայց այդ զարգացման ելակէտը հոգևոր քաղաքակրթութիւնն է և նորանից բղխած գիտակցութիւնը, որ կապում է սերտ կերպով միմեանց հետ ազգութեան անդամներին։ Այդ գիտակցութիւնն է պարզում, թէ ազգութիւնը ինչ հոգևոր բարիք և ժառանգութիւն ունի, որ թանգ է ընդհանրութեան համար։ Եւ այդ ժառանգութիւնն է նորա հոգևոր հայրենիքը, որով նա ապրում է ոչ որպէս մի բոյս կամ կենդանի, այլ բանական և հոգևոր արարած։ Քաղաքակրթական կեանքով ապրող ազգերի համար սովորական իմաստով հայրենիքից զատ՝ կայ մի ուրիշ, հոգևոր, վերացական հայրենիք, Բայց հոգևոր կեանքը, քաղաքակրթութիւնն էլ ունի իւր հայրենիքը, ճիշդ այն նմանութեամբ, ինչպէս բոյսերի, կենդանիների և մարդկանց նիւթական հայրենիքն է։ Ամէն հողի վերայ նոյն գաղափարը աճել չի կարող։ Նոյն իսկ բարոյական և կրօնական ամենից ընդհանուր գաղափարները տարբեր բնաւորութիւն և ձևակերպութիւն են ստանում՝ զանազան երկրների բնակիչների մէջ։ Քրիստոնէութիւնը տարբեր բացատրութիւն և կազմակերպութիւն է ստացել այլ և այլ ազգերի մէջ, թէև արմատով նոյն է ամէն տեղ։ Դաւանաբանական և ծիսական կարգերի տարբերութիւնները եկեղեցիների մէջ, ընդհանրական եկեղեցու ազգային եկեղեցիների բաժանուիլը Աստուծոյ տնօրինութեան և պատմական բնական պարագաների հետեւանք էին և ոչ այս կամ այն անձի կամայականութեան։ Պատմական գիտութիւնները մեր առաջ պարզում են այլ և այլ ազգերի տարբեր քաղաքակրթութեան և կրօնների զարգաց-

ման ընթացքը՝ Ուրիշ է արևելքի քաղաքակրթութիւնն ընդհանուր առմամբ և ուրիշ արևմուտքինը. ուրիշ է քրիստոնեայ ազգերի ընդհանուր քաղաքակրթութիւնը և ուրիշ մահմեդական և հեթանոս ազգերինը։ Նոյն իսկ այս ընդհանուր խմբերի քաղաքակրթութիւններն էլ իրենց ստորաբաժանութիւններով զանազանուում են միմեանցից։ Ամեն ազգի հոգևոր կեանք իւր բնորոշ կողմերն ու յատկութիւններն ունի։ Ինչպէս բոյսը իւր յատուկ կլիմայական պայմաններում միայն կարող է զարգանալ և շարունակել իւր տեսակը, այսպէս էլ իւրաքանչիւր ազգի հոգևոր կեանքը իւր բնորոշ յատկութիւնները պահել և զարգանալ կարող է իւր ընդհանուր հողի վերայ։

Բ.

Արդ, ո՞րն է Հայ ժողովրդի հոգևոր հայրենիքը։ Այս հարցի պատասխանը այն ժամանակ կարող ենք տալ, երբ աչքի առաջ ունենանք մեր ժողովրդի անցեալը։ Որովհետև այնտեղ կարելի է որոշել միայն ժողովրդի հոգևոր բնորոշ գծերն ու յատկութիւնները, այնտեղ է պատկերանում ժողովրդի հոգևոր կեանքի և ընդհանուր քաղաքակրթութեան մէջ ցոյց տուած զարգացումը։ Պատմութիւնը ազգերի կեանքի հայելին է, իսկ հայելու մէջ անդրադառնում է ճիշդ պատկերը։

Հայ ժողովրդի գիտակցական քաղաքակրթութիւնն սկսում է քրիստոնէութեան հաստատութեամբ և նորագործման է կրում իւր զարգացման ամբողջ ընթացքում։ Հայոց մատենադրութեան առաջին յիշատակարանը Ս. Գրքի թարգմանութիւնն է, որի վերայ կրթուել են բազմաթիւ սերունդներ։ Եւ դարից առաջ լինչ քաղաքակրթութիւն ենք ունեցել, յայտնի չէ մեզ. բայց եթէ որոշ չափով հեթանոսական քաղաքակրթութիւնն ևս ունեցած լինինք, ձուլուել է քրիստոնէականի հետ։ Հայոց հոգևոր կեանքի պատմութիւնը դրեթէ նոյնանում է մեր եկեղեցու զարգացման պատմութեան հետ։ Հայ ժողովրդի մա-

տենագիրներն ու վարժապետները մի և նոյն ժամանակ եկեղեցու սպասաւորներն են։ Գիտութիւնն ու արուեստը Հայ ժողովրդի մէջ ծագել և զարգացումն է ստացել եկեղեցու շրջանակի մէջ։ Հայոց ճարտարապետութեան մասին գաղափար ենք ստանում նախնեաց թողած վանքերի և եկեղեցիների մնացորդներով։ Հայոց քանդակագործութիւնը՝ օրնամետներ, խաչքարեր, ելնդաւոր (pelitephs) պատկերներ, նկարչութեան մնացորդներ նոյն վանքերում և նոյա պատերի վերայ պէտք է որոնել։ Մանրանկարչութեան արուեստը ծաղկել է Հայ վանականների ձեռքով և պահուել է բազմաթիւ ձեռագիրների մէջ։ Հայ ժողովրդի մանր արուեստների՝ ձեռագործ, ոսկերչութիւն, փայտի քանդակագործութիւն ևլն, մասին գաղափար ենք ստանում հին եկեղեցիներում և վանքերում պահուած սրբազան անօթներով և զգեստներով, եկեղեցական երգեցողութիւնը սերունդէ սերունդ տանդուել և պահպանել է մեր ժողովրդական եղանակները։ Մեր նախնեաց կրթարանները վանքերն են եղել իրենց վանականներով, այնտեղ ուսում և դպրութիւն են ստացել ոչ միայն եկեղեցու պաշտօնեաները, այլ և արքայազուններ, իշխաններ և հասարակ ժողովրդի որդիք։ Վանքերն են պահել մեր նախնեաց քաղաքակրթական մնացորդները՝ հնութիւնների և ձեռագիրների ժողովածուներ, որոնց ուսումնասիրութեամբ հնարաւոր է գաղափար կազմել մեր անցեալ կեանքի և պատմութեան մասին։

Եթէ իրաւ է մեր ասածը, թէ հոգեւոր կեանքով ապրող ազգերը սովորական, երկրաւոր հայրենիքից զատ ունին մի ուրիշ, վերացական հայրենիք, նոյա անցեալ քաղաքակրթութիւնն ընդարձակ մտքով, ապա ուրեմն Հայ ժողովրդի հոգեւոր հայրենիքը Հայաստանեայց եկեղեցին է։ Այս հայրենիքի վերայ միայն կարող ենք հոգեւորապէս աճել և զարգանալ, ինչպէս որոշ կլիմային և տեղին յատուկ բոյսն ու կենդանին իւր հայրենիքում։ Մեր անցեալն ուրանալ չենք կարող, եթէ տգիտութեան և միակողմանի հասկացողութեան թանձր մառախուղը չէ

նստել մեր հոգու վերայ, Յառաջագիւծութիւնը շղթաների կապակցութիւն է. նոր օղակը պէտք է կապուի հնի հետ և այսպէս շարունակուի անընդհատ: Ով միշտ նոր է սկսում, յաւիտեան սկզբնաւորութիւն կմնայ, նոր և ժամանակի պահանջների համեմատ քաղաքակրթութիւն ստեղծելու համար՝ պէտք է մեր նախնեաց հոգիները մեզ գործակից լինեն, հայոց հայրապետների և վարդապետների հատընտիր շարքերը, հայրենիքի անձնուէր նահատակները պէտք է յարութիւն առնեն մեր հոգու մէջ և խրախոյս հանդիսանան վերածնութեան, մի պայծառ և վսեմ՝ քաղաքակրթական կեանքի նորոգման: Հայ կեանքի հետ կապուած դիտութիւնները՝ ազգային և եկեղեցական պատմութիւններն ու մատենագրութիւնները, հնախօսութիւնը հիմնուած են անցեալի ուսումնասիրութեան վերայ: Հայոց նոր արուեստ ու քաղաքակրթութիւն ծագել և ազգային դրոշմ ու գոյն կարող է ստանալ միայն նախնեաց արուեստի և քաղաքակրթութեան ուսումնասիրութեամբ: Այստեղից է ծագում ազգային այն բարձր գիտակցութիւնը, որ գոյութեան պահպանութեան և յառաջագիւծութեան գրաւականն է: Մենք ըստ ամենայնի հին կեանքով վերածնուել չենք կարող, բայց հնի մէջ կան բարիքներ, որ իրենց կենդանի ներգործութիւնը պիտի ունենան և յաջորդ սերունդների վերայ: Իսկ այս բոլորի մէջ մեր եկեղեցին ահագին դեր է կատարել անցեալում և պէտք է կատարէ ապագայում, եթէ գիտակցաբար նորա ուժերը չլլատենք:

Գ.

Բայց նա մի ուրիշ կարևոր գործ ևս ունի ըստարելու: Ինչպէս հնում, առաւել ևս այժմ՝ եկեղեցին չի կարող ամբողջ հոգևոր կեանքի ամփոփումը լինել, և եթէ մենք նորան հոգևոր հայրենիք ենք անուանում ոչ այն մտքով, որ նորանից դուրս կեանք և քաղաքակրթութիւն չկայ: Քաղաքակրթութիւնն ընդհանրապէս աւելի ընդար-

ձակ դադարիար է, քան կրօնական և եկեղեցական քաղաքակրթութիւնը։ Նիւթական կեանքի հետ կապուած և աշխարհիկ բնաւորութիւն կրող քաղաքակրթութիւնը նոյնպէս բարիք է։ Մինչև իսկ աշխարհիկ և նիւթական քաղաքակրթութիւնները նպաստում են որոշ չափով և հոգեւոր, բարձր քաղաքակրթութեան զարգացման։ Նիւթական բարեկեցութիւնը, որպէս արդիւնք նիւթական քաղաքակրթութեան, անհրաժեշտ պայման է և հոգեւոր կեանքի զարգացման համար։ Բայց նիւթական քաղաքակրթութիւնն ինքն ըստ ինքեան նպատակ չի ներկայացնում անցաւորն ու երկրաւորը պէտք է ստորադրուի և պատուանդան դառնայ բարոյական և յաւիտենական գաղափարների համար։ Քաղաքակրթութեան նպատակը պէտք է լինի ճշմարտութեան, բարութեան և գեղեցկութեան մի նոր աշխարհ ստեղծել բնութեան մէջ։ Այսպէս հասկացուած քաղաքակրթութիւնն Աստուծոյ օրհնութիւն է և ամենասերտ կերպով կապուած մարդկային հոգու կեդրոնական երակի՝ կրօնի հետ։ Որովհետև բարձրագոյն կրօնի նպատակը ոչ այլ ինչ է, բայց եթէ մարդկանցից բարոյական անձնաւորութիւններ ստեղծել։ Քրիստոնէական կրօնը յատկապէս այս խնդրում բացառիկ դիրք է բռնում։ Նա կամենում է աղ լինել կեանքի և քաղաքակրթութեան բոլոր երևոյթները համեմելու համար։ Առանց կրօնի և բարոյական կատարելութեան ձգտման, ոչ միայն անտարբերութիւն է զարթնում գէպի ազնիւն ու վսեմը, գէպի առաքինին և մարգասիրականը, այլ և քաղաքակրթութիւնը, գիտութիւնն ու արուեստը չարիք է դառնում, եսական, մոլեգին և զազրելի նպատակների միջոց։ Կեանքը դառնում է մի դժոխք, որի համար գաղափար կարող են տալ հին ազգերի՝ յունաց, հռոմայեցւոց, հրէից՝ կրօնական անկման շրջանները։ Բայց շատ հեռու չեւթանք, կարդանք էմիլ Զօլայի «Պաղարբերութիւն» վէպը և պարզ կլինի մեզ համար թէ ինչ չարիք է գիտութիւնը առանց բարոյական զգացման։

Եւ ահա այստեղ եկեղեցու առաջ պարզւում է գոր-

ժողովներն մի ընդարձակ և վսեմ ասպարէզ, նա աշխատում է, որ աւետարանի լոյսը թափանցի կեանքի բոլոր երևոյթների, ի թիւս որոց և աշխարհիկ ու նիւթական քաղաքակրթութեան մէջ, ազնիւ ու բարոյական նպատակներ է դնում նրանց առաջ։ Նա միշտ շեշտում է և աշխատում մարդկանց մէջ հաստատել այն ճշմարտութիւնը, թէ հոգին առաւել է, քան մարմինը, թէ ետականը պէտք է համակերպուի ընդհանուր շահերին, թէ աւելի բարձր բարիք կայ, քան սոսկ նիւթական բարեկեցութիւնը։ Նա աշխատում է նաև ազնիւ քաղաքակրթութեան պտուղները մատչելի դարձնել ընդհանրութեան, որովհետև շատ քչերը հնարաւորութիւն ունին գիտնական և գեղասիրական կրթութեամբ բարոյական անձնաւորութեան աստիճանին հասնել։ Քրիստոնէական եկեղեցին կրօնական դաստիարակութիւն է մատակարարում իւր հօտին, բարոյական սկզբունքները կեանքի հիւք է դարձնում, սրում է խիղճը ներքին ճշմարտութեան դացումով, մարդկային հոգու աչքերը երկրային աղտաղութիւններից դէպի վսեմն ու երկնայինն է ուղղում, մխիթարում է սգաւոր և թախծալից սրտերը, յուսահատներին յոյս է ներշնչում, բարոյապէս անկեալներին օտքի կանգնեցնում, մեղմում է աղքատների դառն վիճակը կարեկից օգնութեամբ։

Եկեղեցին իւր այսպիսի հովուական-դաստիարակչական գործունէութեամբ բնականաբար ստեղծում է որոշ քաղաքակրթութիւն, նա հիմնում է ծխական, միջնակարգ և բարձրագոյն դպրոցներ իւր կրօնական-բարոյական գաղափարները մատաղ սերնդի մէջ ներշնչելու և պաշտօնեաներ պատրաստելու համար, նա ստեղծում է եկեղեցական գրականութիւն, գիտութիւն և սրբազան արուեստ իւր ճիւղերով, ճարտարապետութիւն, քանդակագործութիւն, կրօնական նկարչութիւն, երաժշտութիւն։ Եկեղեցին սիրոյ գործունէութիւն է զարգացնում իւր հօտի մէջ. ունեւորների մէջ գթութեան և կարեկցութեան զգացմունք է զարթեցնում, չունեւորներին

օգնութիւն և նպաստ հասցնում՝ կարողութեան չափ։ Հիմնում է որբանոցներ, անկեղանոցներ, հիւանդանոցներ և ուրիշ բազմատեսակ բարեգործական հաստատութիւններ։ Հոգում է իւր հեռաւոր և աղքատ գաղութների նիւթական և բարոյական վիճակի մասին և սերտ կապում մայր եկեղեցու և հայրենիքի հետ։ Իւր վարչական կազմակերպութեամբ ղեկավար է հանդիսանում ազգային-եկեղեցական կեանքի կանոնաւոր զարգացման, հոգևոր և անձնուէր մի զինուորութիւն է պատրաստում ծառայելու մեր ժողովրդի կրօնական և քաղաքակրթական կեանքի յառաջադիմութեան։ Վերջապէս նա պատուար է կանգնում օտար, հղօր հոսանքների դէմ ազգային ինքնուրոյնութիւնը պահպանելու համար։

Այս բոլոր գաղափարներն ու հաստատութիւնները յատուկ են եկեղեցական կեանքին, միայն տարաբաղդաբար այժմ մեր մէջ պատմական ձախորդ պայմանների պատճառով աւելի նուազ չափով, քան ցանկալի էր։ Մի՞թէ պէտք է նպաստենք կամ անտարբեր հանդիսատես լինինք, որ մեր հոգևոր, սրբազան հայրենիքը իւր քայքայման գործողութեան մէջ յարատեւէ, սիրոյ, և երախտագիտութեան անձնուէր զգացումով իւր չափով լցնենք նորա 1600 տարիներից ի վեր մշտավառ կանթեղի մէջ, որպէս զի աւելի պայծառ լոյս տայ և իւր հօտի ճշմարիտ, բարոյական վերածնութեան աղբիւրը դառնայ։

Դ. Վ. Յովսէփեան

